

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

Випуск 9 (20)

Київ – 2017

В. Резнік

Легітимація на основі символічного насильства:
концептуалізація П. Бурдьє 97

В.Пилипенко

Насильство та генеза соціального порядку:
інституційні концептуалізації М.Олсона та Д.Норта 111

I. Pribytkova

Post-soviet migration transition in Ukraine:
Migration behaviour, humanitarian safety,
Human rights protection 123

О. Ivashchenko

Post-Soviet Ukraine's way of market transition:
overcoming inherited socio-economic obstacles
and ideological traps 135

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

В. Смакота

Мегатренди формування гуманітарного потенціалу
економічного розвитку сучасного суспільства 143

В. Буткалюк

Соціально-економічна нерівність
як бар'єр людського розвитку 155

Н. Толстих

Економічні трансформації в оцінках
найманих працівників України 165

А. Ручка, В. Танчер

Багатокультурність як проблема
і ресурс суспільного розвитку 179

V. Stepanenko

Ukraine's language policy under the challenges of war 196

ЛЕГІТИМАЦІЯ НА ОСНОВІ СИМВОЛІЧНОГО НАСИЛЬСТВА: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ П. БУРДЬЄ

У статті розглядається концепція легітимації соціального порядку у працях П. Бурдьє. Легітимація була концептуалізована як хибне визнання соціального порядку поза контролем свідомості і волі. Хибне визнання ґрунтується на схемах сприйняття, мислення і оцінювання у структурах габітусу.

Ключові слова: соціальний порядок, легітимація, насильство, габітус.

В статье рассматривается концепция легитимации социального порядка в трудах П. Бурдьё. Легитимация была концептуализирована как ложное признание общественного порядка вне контроля сознания и воли. Ложное признание основано на схемах восприятия, мышления и оценивания в структурах габитуса.

Ключевые слова: социальный порядок, легитимация, насилие, габитус.

The paper examines the concept of legitimation of social order, as expounded by Pierre Bourdieu. In his works, legitimisation is conceptualised as misrecognition of the social order, which occurs beyond one's conscious control and will. Misrecognition, in its turn, is based on patterns of perception, thought and appreciation in the structures of habitus.

Keywords: social order, legitimation, violence, habitus.

Особливості трактувань легітимації в творчому доробку П. Бурдьє вже аналізувалися [6, с. 119–120]. З того часу до наукового обігу в Україні введено низку важливих праць цього вченого. Відтак уможливилися ґрунтовніші узагальнення та реінтерпретація внеску Бурдьє в концептуалізацію легітимації соціального порядку. Але ці можливості не були реалізовані повною мірою в працях, де розглядаються різні аспекти легітимації або соціального порядку [7, с. 194–207; 8; 9, с. 160–168, 175–182, 190–199, 208–216; 10; 11, с. 118–119].

Вказана обставина актуалізує поновлення спроби з'ясування особливостей Бурдьєвих трактувань легітимації у межах цієї статті.

У теоретизуванні цього вченого «концепти не мають визначень, окрім системних, – вони призначені для системного емпіричного застосування»: наприклад, «такі поняття, як габітус, поле, капітал можна визначити, але лише в межах теоретичної системи*, частиною якої вони є, а не в ізоляції» [1, с. 53]. Так само в теоретичній проблематиці досліджень Бурдьє змістовно вкорінені також визначення і тлумачення змісту поняття легітимації: вони є теоретичними твердженнями у вигляді сукупностей логічно взаємопов'язаних понять, які описують і пояснюють феномен легітимації у його взаємозв'язках з іншими соціальними феноменами. Відтак систематизації цих тверджень задля цілісного уявлення та розуміння Бурдьєвої концептуалізації легітимації має передувати означення змісту її поняттєвого підґрунтя.

Ідеться передусім про вже згадані взаємопов'язані поняття поля, капіталу і габітусу. Зокрема Бурдьє визначає поле як мережу або конфігурацію об'єктивних відносин між позиціями соціальних агентів чи інституцій, тобто між їхніми наявними чи потенційними розташуваннями в структурі розподілу певного виду влади або капіталу. Зазначені позиції аналітично диференціюються на панівні або пригноблені, конвенційні або еретичні. У позиціях соціальних агентів та інституцій убачаються чинники детермінації їхніх певних інтересів у полі: ці позиції надають тим, хто їх посідає, певних специфічних переваг та визначають їхнє об'єктивне ставлення до інших позицій – домінування, підкорення чи

* Системний вплив контексту теоретизування на зміст поняття відзначався й раніше: «У реальному процесі пізнання кожне наукове поняття перебуває в певному логічному зв'язку з іншими поняттями і разом з ними утворює деяку теоретичну систему знання. Ця система модифікує наукові поняття, визначає їх смислові межі, надає специфічного, належного їм лише всередині даної структури значення, забезпечує однозначність наукового функціонування та об'єктивність їхнього змісту... Тому конкретність та визначеність наукових понять, їх об'єктивний пізнавальний зміст можуть бути встановлені тільки за аналізу їх у структурі наукового знання, у процесі його логічного розгортання» [5, с. 183–184].

гомологію (подібність у межах відмінності). Водночас поле розглядається за аналогією із грою або змаганням: а) ставкою (інвестицією) і виграшем у полі вважається доступ дівців до різних переваг або видів капіталу, їхня честь або навіть життя; б) залучення дівців у змагання трактоване як визнання ними його неписаних правил, а відтак – як їхнє існування у відповідному полі; в) позиція дівця у полі розглядається як чинник, що визначає його потугу у вигляді обсягу і структури опанованого ним капіталу – своєрідних ігрових «фішок», «жетонів» або «козирних карт» у змаганнях; г) зауважено вплив якості й кількості капіталу агента на його змагальну стратегію у полі – покращення чи утримання власної позиції (збільшення чи збереження власного капіталу) згідно з чинними правилами або взагалі зміню останніх.

Фундаментальними видами капіталу, що поціновані у межах полів, визначено: а) економічний капітал – накопичену в матеріалізованій або інформаційній формі працю, що за умови її приватного (ексклюзивного) привласнення дівцями уможливорює їм привласнення праці інших дівців; б) культурний капітал – різні форми культурної компетентності, тобто інформаційні ресурси та інтелектуальні спроможності, що опановані дівцем у галузях релігії, філософії, мистецтва, науки, освіти та ін.; в) соціальний капітал – суму актуальних та віртуальних ресурсів, що досяжні для дівця завдяки його сталій мережі певною мірою інституціалізованих відносин знайомств та взаємного визнання; г) символічний капітал – беззастережне визнання у полі якогось іншого капіталу, що дає його носієві певні вигоди та привілеї на тлі загалу.

Аналітично виокремлено економічне, релігійне, мистецьке, наукове (академічне), політичне та інші поля, що сукупно утворюють соціальний простір суспільства. Кожне з цих полів вважається обмеженим у соціальному просторі суспільства своєю впливовістю: поле відсутнє там, де зникає його вплив на агентів, що виявляється у визнанні та дотриманні ними його правил. Зазначені поля розрізняються за ієрархією економічного, соціального, культурного і загалом символічного видів капіталу в межах кожного з них. Тобто зауважується різна міра функціональності (ліквідності) кожного з

цих видів капіталу в межах різних полів. Капітал за умови його функціональності трактується як ключ до влади над полем, до можливостей форматування його структури у власних інтересах, до привласнення чужих ставок у змаганні між дієвцями. Шанси дієвця на успіх у цьому змаганні пов'язуються із наявністю у нього капіталу, що високо поцінований та функціональний у межах відповідного поля. Адекватне сприйняття дієвцем своїх поточних шансів на успіх у полі вважається залежним від соціальної еволюції структури та обсягу його капіталу, а також від його соціалізованої суб'єктивності, позначеної поняттям габітусу.

Габітус визначено як сталу й відтворювану систему практичних схем сприйняття, мислення, оцінювання і дії, преференцій та смаків, об'єктивно задану дієвцю в перебігу попередньої його життєдіяльності зовнішньо (довкіллям) та внутрішньо (особливістю його організму). Попри зауваження об'єктивної детермінації габітусу, його не уподібнено невблаганній долі людини. Навпаки, наголошено відкритість змінам системи структур та диспозицій габітусу під впливом нового досвіду дієвця. Утім, більша ймовірність вбачається в тому, що новий досвід радше підтвердить і усталить габітус, а ніж змінить його. Адже більшість дієвців схильні потрапляти в обставини, здебільшого подібні тим, у яких первісно продукувався їхній габітус. Тут дається взнаки перевага первісного досвіду над новим досвідом: обставини, за яких може з'явитися новий досвід, сприймаються (і часто обираються) з огляду на первісний досвід, підсумований у габітусі. Звичне сприйняття звичних обставин зазвичай зумовлює і звичну реакцію на них, а відтак – відтворення усталених практик і усталення первісного досвіду замість можливої зміни його. У підсумку дієвці розглядаються як здебільшого схильні відтворювати поведінкові практики, відповідні структурі й відносинам позицій у полі, продуктом якої є їхній габітус.

Загалом відносини між полем та габітусом трактовано як взаємне продукування: «Зв'язок між габітусом і полем діє у два способи. З одного боку, це відносини зумовлення: поле структурує габітус... З другого боку, це відносини знання чи когнітивного конструювання. Габітус долучається до утвер-

дження поля як значущого світу, наділеного сенсом і цінністю, у який варто інвестувати свою енергію» [1, с. 90]. Ця концептуалізація взаємної зумовленості поля та габітусу є спробою уникнення методологічного розриву соціальної науки на: 1) соціальну фізику, що осягає об'єктивну реальність шляхом обліку матеріальних властивостей суспільної життєдіяльності, аналізу статистичних тенденцій розподілу цих властивостей (наприклад, розподілу капіталу); 2) соціальну феноменологію, що реєструє та декодує значення або символічні властивості, продуковані суб'єктами дії в перебігу сприйняття та оцінювання тих самих матеріальних властивостей суспільної життєдіяльності. Методологічно повноцінний дослідницький підхід уможливорює осягнення діалектики нетотожності та нерозривності об'єктивної та суб'єктивної складових соціальної реальності у перебігу її (від)творення: «Соціальна реальність існує, так би мовити, двічі – у речах і думках, у полях і габітусах, ззовні і всередині агентів. І коли габітус стикається із соціальним світом, продуктом якого він є, то відчувається як «риба у воді», він не відчуває тиску води і сприймає світ навколо себе за даність» [1, с. 90]. У такому безсумнівному сприйнятті довіклля вбачається передумова відтворення і сталості структур (порядків) позицій у межах різних полів: коли соціальні умови подібні тим умовам, продуктом яких є габітус дівця, вони видаються йому самоочевидними і природними, прийнятними або вартими схвалення. Самозрозуміле часто зауважується як безперечне та бездоганне, а відтак – оскарженню не підлягає.

На цих концептуальних засадах трактовано й легітимацію як формування легітимності – визнання і прийняття наявного ієрархічного порядку розподілу капіталу у межах поля. Зокрема значущість феномену легітимації розкрито в поясненні особливостей поля влади як простору протиборства між соціальними агентами та інституціями за посідання або збереження панівних позицій: «Ця боротьба за нав'язування панівного принципу панування постійно призводить до балансу в розподілі влади, тобто до того, що я називаю *розподілом праці домінування*. Це також боротьба за легітимний принцип легітимації і легітимний спосіб відтворення

основ домінування. Ця боротьба може бути як реальною, фізичною..., так і символічною...» [1, с. 44]. Легітимація певної бажаної ієрархії позицій у полі влади розглядається тут як передумова запровадження, збереження, усталення та відтворення цієї ієрархії з огляду на її легітимність. Передусім ідеться про легітимацію зазначеної ієрархії не на підґрунті її виправдання та обґрунтування, а радше – на основі замовчування і приховування цієї ієрархії та відволікання від неї уваги широкого загалу. Основу легітимації в останньому випадку узагальнено поняттям символічного насилля.

Символічний різновид насилля зауважено, зокрема при тлумаченні держави як своєрідного метаполя суспільства. Генеза держави трактована як накопичення різноманітних видів капіталу та консолідації відповідних полів їх переважної локалізації – економічного, військового, культурного, загалом символічного. Підсумком цих процесів вважається виникнення суто державного капіталу як своєрідного типу метакapіталу, що домінує над консолідованою сукупністю зазначених видів капіталу. На цих концептуальних засадах набуло розвитку й відоме Веберове формулювання* держави: «...держава... буде сукупністю полів, що є просторами боротьби, де на кону... – монополія на легітимне символічне насильство, тобто влада творити і нав'язувати як універсальний і універсально застосовний у межах певної “нації” чи територіальних кордонів спільний набір обмежень і норм» [1, с. 67–68]. Метаполе держави стає середовищем боротьби, де різні соціальні агенти та інституції змагаються за владу над державою або за опанування державного капіталу як джерела монопольної влади над іншими видами капіталу, їх обміном та відтворенням. Вияви цієї владної монополії, зокрема вба-

* Вебер визначив державу (Staat) як «політичне інституційне підприємство, якщо його адміністративний штаб успішно вдається до монополії легітимного фізичного примусу для здійснення порядків» [3, с. 62–63]. Згідно Бурдьєвого трактування, держава – інституція, «що володіє монополією не лише на легітимне фізичне насильство, а й на легітимне символічне насильство» [1, с. 77]. Вважається, що спершу держава набуває монополії на фізичне насильство, а згодом – й на символічне. У підсумку вона стає своєрідним публічним арсеналом матеріальних і символічних знарядь та ресурсів примусу.

чаються в тому, що держава як потужне джерело символічної влади видає і гарантує за посередництва своїх легітимних представників різноманітні акти, сертифікати, посвідчення і дипломи, якими публічно встановлює і засвідчує певні позиції різних дієвців у різних полях суспільства. Не менш значущими вважаються й монопольні можливості держави домінувати над різними полями суспільства через упровадження законів, правил, адміністративних заходів на кшталт дозволів, обмежень, субсидій і т.п. Носіям державного капіталу приписується здатність формувати соціальну дійсність шляхом проектування її певного образу за рахунок можливостей запровадження класифікаційних схем, понять і визначень.

Символічне насильство спостережено й у межах мовних взаємодій за умов колоніалізму та імперіалізму, тобто відносин панування між народами. Бурдье розглядає кожен мовний вислів як явний, відвертий або прихований вияв влади. З цього погляду, *«мовні відносини завжди є відносинами символічної влади, через які у видозміненій формі актуалізуються відносини сили між самими мовцями і між групами, до яких вони належать»* [1, с. 114]. Як приклад відносин символічної влади зауважено асиметрію лінгвістичної взаємодії між місцевими тубільцями та поселенцями із метрополії в колоніальному та постколоніальному контекстах військового, політичного, економічного та культурного підкорення. Здебільшого поневолені у соціальних контактах із поневолювачами вимушені приймати мову останніх. Випадок, коли підкорювач тимчасово, але показово приймає мову підкореного, трактований як, імовірно, використання підкорювачем стратегії поблажливості, що є способом лицемірного затінювання насильства за рахунок ефекту хибного розпізнавання як прояву символічного насильства. Самобутній лінгвістичний капітал підкорених у будь-якому випадку, загалом вважається певною мірою знеціненим на тлі відповідного капіталу панівної мови підкорювачів.

Панівне становище певної мови, її символічна влада пов'язуються із інституційними умовами її функціонування: «Символічна влада, влада створювати дане, формулюючи його, влада діяти на світ, діючи на репрезентацію світу, –

не притаманна «символічним системам» у формі «ілокутивної сили*». Вона визначається в процесі певних відносин і завдяки цим відносинам, які створюють віру в легітимність слів і особи, яка їх промовляє. Діє вона тільки тією мірою, якою ті, хто їй піддаються, визнають тих, хто нею володіють» [1, с. 118]. Зазначені відносини лінгвістичної взаємодії поряд із будь-яким мовним актом чи дискурсом концептуалізовані як продукт зіткнення між лінгвістичним габітусом та лінгвістичним ринком. Лінгвістичний габітус визначено як набір диспозицій, що визначають схильності до певного мовлення і висловлювань певних речей та мовну компетентність у її технічно-лінгвістичному і соціально-статусному вимірах. Лінгвістичним ринком вважається нав'язана «система відносин символічного примусу», що виявляє себе через специфічні санкції і цензуру лінгвістичного продукування, а також поцінування лінгвістичних продуктів. Соціальні дієвці вимушені орієнтувати форму та зміст своїх лінгвістичних продуктів на переважні запити й уподобання лінгвістичного ринку, задані нормами панівної на ньому мови. Символічна влада панівної мови на лінгвістичному ринку зумовлена не її змістовим багатством, мірою розвитку та іншими достоїнствами, а передусім – домінуючими позиціями її зацікавлених носіїв.

Загалом символічне насильство визначене як насильство, яке чинять над соціальним агентом за його власної згоди. Ідеться про хибне визнання (misrecognition) соціальним агентом насильства над собою внаслідок несприйняття його саме як насильства. Під «визнанням» тут розуміється «набір фундаментальних, пререфлексивних припущень, які соціальні агенти приймають, коли сприймають світ як даність, таким, яким він є, і вважають його природним, бо *їхній розум є похідним від когнітивних структур, котрі у свою чергу походять від самих структур цього світу*» [1, с. 137]. Вважається, що з миті свого народження людина мимоволі приймає цілий набір своєрідних постулатів та аксіом про соціаль-

* У філологічних науках під «ілокутивною силою» розуміється смисл, що вкладений адресантом у вимовлене ним висловлювання, який має сприйняти й усвідомити адресат. Семантичне поняття ілокутивної функції (сили) уведене до наукового обігу англійським філософом і логіком Дж. Остіном

ний світ, які стають для неї безсумнівними і не потребують підтвердження. У такий спосіб пояснено появу в соціальних агентів категорій сприйняття, які віддзеркалюють структуру соціального світу та програмують схильність сприймати його як самоочевидний і безперечний. Так само трактується й походження схильності соціальних агентів неререфлексовано сприймати насильство над собою як буденне, пересічне і належне, що й уможливорює дієвість домінування над ними (імовірно, через це свого часу в античному рабовласницькому світі найбільше цінувалися раби, які були народжені батьками-рабами: вони ніколи не знали свободи і рабство сприймали здебільшого як єдино можливий спосіб свого існування).

З огляду на таку своєрідність символічного насильства, Бурдье вважає, що цей феномен неможливо осмислити у термінах альтернатив свободи і детермінізму, вибору й обмеження. За його переконанням, «...справжньою основою реалістичної теорії домінування і політики є аналіз сприйняття світу через набір докс* завдяки узгодженості між об'єктивними і суб'єктивними структурами його» [1, с. 137]. Згідно з цією теорією, існує первинний доксичний досвід соціального, що спирається на беззастережну віру у фактичність світу і зумовлює сприйняття останнього як даність. Це теоретичне твердження значною мірою узгоджене із феноменологічними трактуваннями рефлексії [4, с. 14–24, 35–40; 12, с. 265–269]. Але феноменологи та Бурдье по-різному трактували збіг між об'єктивними і суб'єктивними структурами реальності, який створює у соціального агента ілюзію спонтанного розуміння світу. У межах феноменології такий збіг вважається універсальним для всіх суб'єктів, тоді як для Бурдье він є лише партикулярним випадком ставлення до світу на кшталт некритичного ставлення аборигена до влас-

* «Докса» розглядається як «найрадикальніша форма прийняття світу, найабсолютніша форма консерватизму», що реалізується здебільшого в соціальних позиціях пригноблених агентів: «Це пререфлексивне прийняття світу, що базується на фундаментальній вірі в безпосередність структур життєвого світу (Lebenswelt), становить крайню форму конформізму. Немає неподільної і повнішої вірності встановленому порядку, ніж це інфраполітичне відношення доксичних доказів» [1, с. 22].

ного суспільства. Відтак Бурдье вважає за необхідне «соціалізувати феноменологічний аналіз докси» як беззастережного прийняття буденного життя. Він не тільки заперечує постульовану феноменологами універсальну валідність докси для всіх соціальних агентів, а й порушує питання передумов зазначеної докси. У цьому контексті Бурдье зауважує систему політичного імпорту докси пригнобленими верствами суспільства як підвалину символічного насильства та домінування над ними. Отже, примирення пригноблених із домінуванням не трактується як їхнє пасивне підкорення зовнішнім обмеженням і впливам, їхнє власне прагнення нав'язаного становища або їхній вільний вибір цінностей смирення. Витоки згоди із домінуванням вбачаються у невіданні свого дійсного потрапляння у становище того, хто підпав під це домінування.

Підступність, потужність і невблаганність символічного насильства у виразнено в трактуванні його «парадигмальної форми» – гендерного домінування. Зокрема глибока вкоріненість і гадана універсальність порядку домінування чоловіків пояснюються визначальною роллю категорій його сприйняття та схемами мислення у складі габітусу жінок: «Цей порядок сприймають як даність завдяки майже ідеальному безпосередньому узгодженню між соціальними структурами, вираженими в соціальній організації простору і часу і в статевому розподілі праці, та когнітивними структурами, вписаними в тіло і розум. Фактично, пригноблені (жінки) застосовують до кожного об'єкта у світі природи чи соціальному світі й особливо до відносин домінування, які їх тримають у тенетах, чи до осіб, через яких ці відносини реалізуються, неосмислені схеми мислення, які є продуктом втілення владних відносин у формі опозиційних пар високе/низьке, велике/мале, всередині/ззовні, прямий/кривий тощо і які ведуть їх до конструювання цих відносин з погляду домінуючого, тобто як природні» [1, с. 140].

Бурдье зауважує своєрідний «тип соціально сконструйованої агорафобії» жінок, що спонукає їх умисно виключати себе із публічної, політичної та адміністративної діяльності. Джерело зазначеної агорафобії вбачається в історично зумовленому структурному виключенні жінок із зазначених сфер

діяльності. Збігом таких суб'єктивного та об'єктивного виключень пояснено визнання жінками чинного непаритетного (не на їхню користь) гендерного порядку. Тобто узгодженість суб'єктивних диспозицій і об'єктивних позицій жінок трактована як чинник їхнього переважного підкорення і відсутності спротиву чоловічому домінуванню. Визнання останнього вважається ґрунтованим на прищеплених пререфлексивних припущеннях жінок, внаслідок яких вони сприймають гендерний порядок речей у довіллі як такий, що не потребує пояснення, обґрунтування та виправдання.

Приклад гендерного панування увиразнює, що «символічне насильство здійснюється через акт пізнання і хибного визнання, що лежить поза (чи під) контролем свідомості і волі, в мороку схем габітусу...» [1, с. 140]. За цією логікою символічне насильство є непомітним для пригноблених, але визнаним, тобто легітимованим ними. Відтак передумова розуміння природи домінування взагалі вбачається у відмові від застосування дихотомій примусу і згоди підкорених, зовнішнього нав'язування чи внутрішнього імпульсу їх скорення. Доцільним натомість вважається виявлення, усвідомлення, опанування та викриття самоочевидних, нерефлексованих, соціально сконструйованих, пануючих доксихних уявлень про соціальний порядок. Тобто йдеться про набуття певної рефлексивної пильності для здійснення розриву із доксою, осягнення природи символічного насильства, розкриття механізмів домінування, що є ефективними через хибне сприйняття їх пригнобленими. Неабиякі надії при цьому пов'язуються із соціологією як своєрідним інструментом клінічної терапії соціального життя, що дозволяє зрозуміти і пояснити світ символічного насильства та, можливо, визволитися.

Прихованість символічного насильства відзначено й у перебігу аналізу класового пригноблення. Гомогенність соціальних умов існування певного класу трактована як чинник гомогенізації габітусів та практик представників цього класу: «об'єктивні структури, відомі науці у формі ймовірності доступу до благ, послуг або влади, нав'язують, за допомогою завжди цілком схожих досвідів... певне почуття реальності чи реалій, яке є, без сумнівів, найприхованішим

принципом ефективності цих структур» [2, с. 103]. Цей процес також стисліше визначено як «інтерналізацію об'єктивних шансів у формі суб'єктивних надій і ментальних схем» [1, с. 107]. Підсумками цього процесу вважаються: а) доволі вичерпне знання та тверезе сприйняття дійсності й об'єктивних шансів стосовно привласнення різних видів капіталу у полях, властиве привілейованим і домінуючим соціальним верствам; б) брак таких переваг в оцінці дійсних шансів в упосліджених і пригноблених соціальних верств. Йдеться передусім про набутий/відсутній культурний капітал – своєрідний «інструмент присвоєння шансів, теоретично відкритих для усіх» [2, с. 109]. Згідно з іншим, розлогим визначенням, цей різновид капіталу як «мистецтво оцінювати та вловлювати шанси, здатність випереджати майбутнє за допомогою відповідної практичної індукції, або навіть грати, ставлячи можливе проти ймовірного і прораховуючи ризик, так само є диспозиціями, які можна набуті тільки за певних умов, тобто в певних соціальних умовах» [2, с. 110]. Зазначені умови вважаються локалізованими в соціальному середовищі вищих привілейованих верств суспільства, пов'язуються із елітарною освітою та вихованням. Як іронічно зауважує Бурдьє, тільки в уявному світі, у казках, соціальний світ постає середовищем з рівними можливостями для всіх. У реальному світі, на його думку, все інакше: існує певна монополія на можливості, шанси заздалегідь привласнені, а в неоднаковому сприйнятті їх приховані привілеї для одних та обмеження інших.

Маскування зауваженої нерівності шансів різних соціальних верств спостережене у перебігу функціонування освітньої системи: остання, зокрема, «*таємно встановлює* (позірно гарантуючи рівність можливостей)... зв'язок між здобутими титулами та успадкованим культурним капіталом, тобто завдяки легітимації такого роду передачі спадщини» [2, с. 239]. Зауважена тенденція трактована як навмисне створення підстав для хибних тлумачень нерівномірного розподілу та успадкування культурного й інших видів капіталу. Навмисність тут вбачається у підкресленому поясненні нерівності людей за мірою привласненого ними культурного капіталу, як результату, виключно: а) старанності, сумлінності та успіхів у навчанні

(ідеологія меритократії); б) нерівномірної природної обдарованості людей (ідеологія харизми). Ідеться про боротьбу за нав'язування значень або смислів (meanings) як складову ідеологічного протиборства між соціальними класами стосовно визначення реальності. З цього погляду, «соціальний світ є безперервним простором боротьби за визначення того, чим є соціальний світ» [1, с. 18]. Адже контроль над запровадженням легітимного визначення реальності виступає передумовою збереження або повалення чинного соціального порядку.

Бурдєві польові дослідження в Алжирі та вивчення антропологічної й етнографічної літератури уможливили висновок про «символічне насильство, насильство м'яке, невидиме, невизнане як таке, насильство, що обирається остільки, оскільки його можна терпіти, насильство довірою, зобов'язанням, особистою відданістю, гостинністю, дарунком, боргом, визнанням, пошаною – всіма чеснотами, які шанує мораль честі...» [2, с. 227]. У цьому висновку перелічено не лише важливі властивості символічного насильства (м'якість, невидимість, прихованість і стерпність для жертв, невизнаність його самими жертвами). Зауважено й засоби та ресурси цього насильства у традиційному аграрному суспільстві – різноманітні моральні чесноти: вправне апелювання поневолювачів до них уможливорює підпорядкування й підкорення людей, що вважають ці чесноти значущими для себе. Видається, що ці соціальні технології дотепер не лише не втратили своєї дієвості, а навпаки – примножили її завдяки масовому поширенню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Утім, сучасні гнобителі в модерних суспільствах здебільшого спекулюють на моральних чеснотах макросоціального масштабу: наприклад, велич держави, релігійність, історична пам'ять тощо.

Загалом особливістю Бурдєвої концептуалізації природи легітимації є наголос на її латентних апперцептивних та когнітивних механізмах, дієвість яких власне й ґрунтується на їх латентності: «Легітимація соціального порядку не є... продуктом зумисної і цілеспрямованої дії пропаганди чи символічного нав'язування; а радше виникає з накладання агентами на об'єктивні структури соціального світу тих структур

сприйняття й оцінювання, які є похідними від об'єктивних структур і які зазвичай зображують світ як очевидний» [1, с. 151–152]. З цього погляду, легітимація чинного соціального порядку на підґрунті символічного насильства переважно здійснюється як би сама по собі внаслідок хибного сприйняття світу дієвцями на основі суджень докси, що була задалегідь прищеплена їм структурами цього порядку.

Література

1. *Бурдьє П., Вакан Л.* Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп / П'єр Бурдьє, Лоїк Вакан ; пер. з франц. — К. : Медуза, 2015. — 224 с.
2. *Бурдьє П.* Практичний глузд / П'єр Бурдьє ; пер з франц. — К.: Укр. Центр духов. культури, 2003. — 503 с.
3. *Вебер М.* Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / Макс Вебер; пер. з нім. — К.: Вид. дім «Всесвіт», 2012. — 1112 с.
4. *Гусерль Е.* Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / Едмунд Гусерль ; пер. з нім. — К. : ППС–2002, 2009. — 356 с.
5. *Йолон П.Ф.* Изменение характера объектов современной научной теории и обогащение ее понятийного аппарата / Йолон П.Ф. // Логико-философский анализ понятийного аппарата науки. — К. : Наук. думка, 1977. — С. 167–196.
6. *Мусиездов А.А.* Легитимація. Проблема места / А.А. Мусиездов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2000. — № 462. — С. 117–123. — (Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»).
7. *Резнік В.С.* Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії / В.С. Резнік — К. : Інститут соціології НАН України, 2010. — 512 с.
8. *Розанвалон П.* Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Розанвалон; пер. з франц. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 287 с.
9. *Соболевська М.* Порядок дискурсу порядку: неофункціоналізм та постструктуралізм в сучасній соціологічній теорії [наукова монографія] / Марина Соболевська. — К. : Логос, 2014. — 248 с.
10. *Тур М.Г.* Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів : [монографія] / М.Г. Тур — К. : ПАРАПАН, 2006. — 396 с.
11. *Шульга А.* Легітимація и «легітимації»: феноменологічний аналіз / Александр Шульга — К. : Інститут соціології НАН України, 2012. — 208 с.
12. *Шюц А.* Структури життєсвіту / Альфред Шюц, Томас Лукман; пер. з англ. — К. : Укр. Центр духов. культури, 2004. — 560 с.